

СПЕЦИФІКА ХРОНОТОПУ НЕВСЬКОГО ПРОСПЕКТУ В «ПЕТЕРБУРЗЬКОМУ ТЕКСТІ» МИКОЛИ ГОГОЛЯ (НА МАТЕРІАЛІ ЦИКЛУ «ПЕТЕРБУРЗЬКІ ПОВІСТІ»)

Анотація. У статті визначено часопросторові характеристики та особливості символіки Невського проспекту у творчості Миколи Гоголя як віддзеркалення його художнього розуміння культурної та соціальної моделі Петербурга. Специфіка хронотопу Невського проспекту як головної дороги північної столиці Росії проаналізовано на матеріалі циклу «Петербурзьких повістей» Гоголя.

Аннотация. В статье определены пространственно-временные характеристики и особенности символики Невского проспекта в творчестве Николая Гоголя как отображение его художественного видения культурной и социальной модели Петербурга. Специфика хронотопа Невского проспекта как главной дороги северной столицы России проанализирована на материале цикла «Петербургских повестей» Гоголя.

Summary. The chronotopos of Neva Boulevard in Gogol's «petersburg text» (on material of cycle «Petersburg stories»)

In the article the features of co-operation of artistic time and artistic space are examined in the image of Gogol's Neva Boulevard. A value of chronotopos of Neva boulevard is analysed in Gogol's petersburg text on material of cycle «The Petersburg stories».

У сучасній літературознавчій науці актуальною залишається проблема вивчення «петербурзького тексту» в творах російської літератури. Образ Петербурга знайшов своє відображення в творчості Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Федора Достоєвського, Андрія Белого та інших російських письменників. У творчості кожного письменника наявна оригінальна трактовка концепту культурної столиці Росії, особливе тлумачення місця Петербургу в культурному та історичному розвитку держави, існує свій аспект міфотворчості.

Особливе місце образ Петербурга займає в творчості Миколи Гоголя. Йому присвячено п'ять повістей, які пізніше об'єднано в так званий цикл «Петербурзькі повісті». Дослідженням образу Петербурга в творчості Миколи Гоголя займалися такі вчені-літературознавці, як Ніна Крутікова, Юрій Лотман, Володимир Маркович; деякі аспекти вивчення «Петербурзьких повістей» наявні в роботах Григорія Гуковського, Юрія Манна та інших. Учені-літературознавці вказують на визначальну роль образу Невського проспекту в зображенні Петербурга Миколою Гоголем, однак на даному етапі розвитку літературознавчої науки не має спеціальних досліджень, присвячених аналізу часо-просторових координат Невського проспекту та його значення в петербурзькому тексті письменника.

Мета даного дослідження – визначити часопросторові характеристики та особливості символіки Невського проспекту в творчості Миколи Гоголя як віддзеркалення творчого погляду письменника на культурну та соціальну модель Петербурга.

Юрій Лотман вказує на такі визначні характеристики в петербурзькій «картині світу» як химерність і театральність: «Театральність петербургського пространства сказувалась в отчетливом разделении его на «сценическую» и «закулисную» части, постоянное сознание присутствия зрителя и,

что особенно важно, – замены существования «как бы существованием» [7, с. 329]. У своєму дослідженні Юрій Лотман підкреслює просторову антитезу Петербурга: Невський проспект – Коломна, Василівський острів, окраїни, що «літературно інтерпретировалось как взаимное отношение несуществования» [7, с. 330]. Антитетичність образу Петербурга чітко проявляється в циклі петербурзьких повістей Миколи Гоголя. Проте, у письменника вона втілюється в образі Невського проспекту, де в одному просторі співіснують всі шари суспільства, які розділені різними часовими координатами. За допомогою образу Невського проспекту Микола Гоголь зображає сутність усього Петербурга, а отже можемо говорити не тільки про дуалістичність, а й про соціальну поліфонічність художнього часопростору Невського проспекту.

Невський проспект, за Миколою Гоголем, – «есть всеобщая коммуникация Петербурга» [2, с. 7], головна вулиця північної столиці Російської імперії. Це місце театрального дійства, своєрідної виставки здобутків, чинів, титулів; місце, де людина оцінюється за зовнішнім виглядом – красою мундира, вусів і зачісок, – а також за прикметами чину й положенням в суспільстві. Невський проспект – особливий простір, ступивши на нього «позабудеш о всяком деле»; це єдине місце, «где показываются люди не по необходимости, куда не загнала их надобность и меркантильных интересов, объемлющий весь Петербург» [2, с. 7].

Невський проспект, ніби найоперативніший засіб масової інформації XIX століття, першим дізнається про всі поточні події та справи жителів Петербурга: «Никакой адрес-календарь и справочное место не доставят такого верного известия, как Невский проспект. Всемогучий Невский проспект! Единственное развлечение бедного на гулянье Петербурга!» [2, с. 7]. Доречно зазначити, що художній простір Невського проспекту має особливе соціальне наповнення. Він насичений бездушними

образами: чинами, мундирами, вусами, таліями, зачісками, сукнями, хустками, посмішками, що являють собою сутність Петербурга. На дуалістичність простору гоголівського Невського проспекту вказав Юрій Лотман: «это пространство обладает особым свойством: будучи непрерывно во вполне реальном смысле, на уровне обозначающего (план «меню»), оно абсолютно пусто: дыра, прореха, бездна – на уровне денотата (план «натуры»)» [6, с. 268]. Отже, попри предметну насиченість художнього простору Невського проспекту, в ньому абсолютно відсутня змістова наповненість.

Невський проспект – це змістовий центр циклу, навколо якого будуються всі «Петербурзькі повісті». Цикл відкривається однойменною повістю, яка організовує всі інші в змістовому та формальному плані. Опис Невського проспекту задає тон усьому циклу повістей – зображенню амбівалентного Петербурга, в якому дивним чином співіснують реальність і фантастика, розкоші та злидні, талант і вульгарність. За Григорієм Гуковським, Петербург у Миколи Гоголя – «конкретный, реальный образ совокупности людских масс, связанных, скованных конкретным укладом жизни» [4, с. 250]. Саме цей образ «разрозненного существования и города и людей, его составляющих» [4, с. 276] розкривається письменником за допомогою хронотопу Невського проспекту.

Усі визначні події в житті головних героїв, персонажів повістей відбуваються на головній вулиці столиці. Саме на Невському проспекті зустрічаються герої повісті художник Піскарьов і поручик Пірогов; головна вулиця столиці навіяла Піскарьову мінливий образ діви, втілений у продажній жінці; на Невському проспекті, яким полюбляв гуляти майор Ковальов, відбулася його зустріч із власним носом; саме тут зривав шинелі з перехожих померлий Акакій Акакійович.

Матеріалізацією хронотопу дороги в циклі Миколи Гоголя «Петербурзькі повісті» стає головна вулиця Петербурга, артерія столиці – Невський проспект. Невський проспект – це дорога, якою рухається вся столиця: від жебраків до потомствених дворян, від простих робітників до високопосадових урядовців. Більше того, сам Петербург – своєрідна «дорога», адже, за твердженням Володимира Топорова, «Петербург – город проспектов и, более того, город проспекта <...> потому что Невский проспект – своего рода идеальный образ города, его идея, взятая в момент ее высшего торжества воплощения» [8, с. 290].

На особливу увагу заслуговують специфічні риси хронотопу Невського проспекту. Невський проспект у Миколи Гоголя – це особливий простір, у якому поряд із буденним життям столиці відбуваються дивні та незрозумілі події: «Но страннее всего происшествия, случяющиеся на Невском проспекте» [2, с. 43]. На химерність, неоднозначність простору Невського проспекту письменник вказав у ліричному відступі повісті: «О, не верьте этому Невскому проспекту!.. Все обман, все меч-

та, все не то, чем кажется!.. Он лжет во всякое время, этот Невский проспект...» [2, с. 43]. Отже, можемо стверджувати, що в хронотопі Невського проспекту гармонійно поєднуються реальний і фантастичний часопростори: «Проникая в подтекст обыкновенного, будничного, Гоголь обнажает в нем «необыкновенное», иногда трагически ложное» [5, с. 48]. У реальний художній хронотоп постійно вливаються фантастичні події, що несуть із собою особливий чарівний часопростір. Проте фантастичний хронотоп «Петербурзьких повістей» не є тотожним чудесному часопросторові «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки» чи «Миргорода», – це особливий хронотоп фантастики всередині реалістичного часопростору.

За добу в художньому просторі Невського проспекту чергуються шість відрізків часу, які змінюють один одного по колу. Коловорот подій, осіб, чинів, багатих і бідних, – і все це протягом доби: «Какая быстрая совершается на нем фантазмагория в течение одного только дня!» [2, с. 8].

Необхідно зазначити, що художній час і простір Невського проспекту тісно взаємопов'язані. Кожен проміжок часу визначається особливим просторовим наповненням, яке, в свою чергу, залежить від певної часової координати. Разом із зміною часового відрізка змінюється й соціальне наповнення художнього простору.

Так, з самого ранку на тротуарах Невського проспекту можна побачити лише злидених, жебраків, холопів, робітників, що поспішають на роботу; іноді «сонный чиновник проплетется с портфелем под мышкою». Тобто вранці «по улицам плетется нужный народ...» [2, с. 8]. У цей ранній час «Невский проспект не составляет ни для кого цели, он служит только средством...» [2, с. 8].

Опівдні Невський проспект змінює свій соціальний статус – він стає «педагогічним» [2, с. 9]. На вулиці з'являються гувернери та гувернантки всіх національностей із своїми вихованцями.

З другої до третьої години, в час, який «может назваться движущееся столицей Невского проспекта, происходит главная выставка всех лучших произведений человека» [2, с. 11]. У цей час вулиця наповнюється дворянами, чиновниками вищих рангів, благочестивими батьками, дозвільними багатіями, які вирізняються особливою шляхетністю; в цю годину «все, что вы ни встретите на Невском проспекте, все исполнено приличия...» [2, с. 9].

О третій годині – нове перевтілення: «На Невском проспекте вдруг настает весна...» [2, с. 11]. Це час чиновників: титулярних, статських і надвірних радників, колежських та губернських секретарів.

О четвертій годині «Невский проспект пуст, и вряд ли вы встретите на нем хотя одного чиновника» [2, с. 11]. В цей час на вулиці можна спостерігати лише поодиноких блуждаючих: швачка, заїжджий чудака, англійка, або артельщик.

Як тільки сутеніє, «Невский проспект опять оживает и начинает шевелиться. Тогда настает то таинственное время, когда лампы дают всему ка-

кой-то заманчивый, чудесный свет» [2; 12]. Вулиця заповнюється холостими молодими людьми, молодими колежськими регистраторами, губернськими та колежськими секретарями, поважними стариками, що об'єднані однією «метою» – всі вони поспішають «заглянуть под шляпку вдали завиденной дамы» [2, с. 12].

Саме в цей час у реальну картину дійсності вторгається фантастика. Реальний і фантастичний хронотопи змішуються; стає майже неможливо відрізнити марення від подій, що відбуваються насправді. Невський проспект бреше завжди, але особливо тоді, коли «ночь сгущенною массою наляжет на него и отделит белые и палевые стены домов, когда весь город превратится в гром и блеск, мириады карет валяются с мостов, форейторы кричат и прыгают на лошадях и когда сам демон зажигает лампы для того только, чтобы показать все не в настоящем виде» [2, с. 43].

Отже, художній простір Невського проспекту змінюються в залежності від колообертання часових координат у художньому творі. З огляду на це, можемо зробити висновок, що в зображенні Миколою Гоголем Невського проспекту в повісті наявний циклічний художній час, що наближає художній часопростір твору до фольклорного хронотопу.

Образ Невського проспекту як головної дороги Петербурга перегукується з мотивом шляху. Адже все місто рухається на Невському проспекті: неспішно гуляє, біжить, поспішає. Північна столиця Росії, за Миколою Гоголем, – «щеголь, разбитной малый, никогда не сидит дома» [3, с. 178]; «весь шевелится, от погребов до чердака» [3, с. 378]; «в байковом сюртуке... летит во всю прыть на биржу или «в должность»» [3, с. 378]. Це характерне для Миколи Гоголя узагальнення говорить про ставлення письменника до мешканців Петербурга, про його оцінку північної столиці як складного органі-

зму, що постійно знаходиться в русі. Цей організм, відповідно, має свій шлях (життєвий, культурний, історичний), який складається зі шляхів усіх героїв «Петербурзьких повістей».

На думку Юрія Лотмана, «значительность образа «пути» в «Петербуржских повестях» подчеркивается тем, что именно здесь впервые возникают мотивы дороги и тройки» [6, с. 291]. Аналізуючи повість «Записи божевільного» дослідник підкреслює наявність образу трійці в останньому вигуківі чиновника Поприщина: «Дайте мне тройку быстрых как вихорь коней! Садись, мой ямщик, звени, мой колокольчик, взвейтеса, кони, и несите меня с этого света!» [2, с. 196]. Звісно, мотив шляху та образ трійці в «Петербурзьких повістях» не несуть такого змістового та символічного навантаження як в поемі «Мертві душі». Проте, на думку, Юрія Лотмана, в повістях петербурзького циклу Миколи Гоголя вже існує шлях як особливий тип художнього простору, який набуде остаточного оформлення в «Мертвих душах» [6, с. 292].

Отже, хронотоп Невського проспекту відіграє важливу роль в зображенні образу Петербурга Миколою Гоголем. В «Петербурзьких повістях» він несе особливе змістове та символічне навантаження: стає узагальненим образом всього Петербурга, зокрема зображенням його соціальної поліфонічності та символом соціально-культурного й історичного розвитку Росії. Саме в зображенні Невського проспекту, поряд із мотивом дороги, втіленому в образі Петербурга з'являється мотив шляху як особливий тип художнього часопростору в творчості Миколи Гоголя.

Перспективним є подальше дослідження образу Невського проспекту та топосів-антогоністів (Коломна, Василівський острів та ін.) у «петербурзькому тексті» Миколи Гоголя, а також зіставний аналіз зображення головної вулиці Петербурга іншими письменниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анциферов Н. «Непостижимый город...». Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина / Николай Петрович Анциферов ; [сост. М.Б. Вербловская]. – СПб. : Лениздат, 1991. – 335 с.
2. Гоголь Н. Петербургские повести / Николай Васильевич Гоголь. ; [послесл. С. Бочарова]. – М. : Сов. Россия, 1978. – 208 с.
3. Гоголь Н. Полное собрание сочинений : [в 14 т.] / Николай Васильевич Гоголь. – Л. : Изд-во АН СССР, 1937–1952. – Т. 8. – 1939. – 638 с.
4. Гуковский Г. Реализм Гоголя [Текст] : научное издание / Григорий Александрович Гуковский. – М. ; Л. : Гослитиздат, 1959. – 531 с.
5. Крутикова Н. Урбанистическая проблема в художественной прозе Гоголя : Очерки / Нина Евгеньевна Крутикова. – К. : ИД «Стилос», 2007. – 88 с.
6. Лотман Ю. Художественное пространство в прозе Гоголя / Юрий Михайлович Лотман // В школе поэтического слова : Пушкин. Лермонтов. Гоголь. – М. : Просвещение, 1988. – С.251–292.
7. Лотман Ю. Семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. – СПб : «Искусство-СПб», 2004. – 704 с.
8. Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ : Исследования в области мифопоэтического : Избранное / Владимир Николаевич Топоров. – М. : Издательская группа «Прогресс»–«Культура», 1995. – 624 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2011